

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГАЛИЦЬКИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ ІМЕНІ В'ЯЧЕСЛАВА
ЧОРНОВОЛА

ЮРИДИЧНЕ ВІДДІЛЕННЯ

Кафедра права

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни

Цивільне процесуальне право України

на тему:

**РЕАЛІЗАЦІЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ПРАВА НА
СУДОВИЙ ЗАХИСТ**

Виконав:

Студент групи Пб21

Волянський Ю.В.

Науковий керівник:

к.ю.н. Руденко О.А.

Тернопіль, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Концепція змісту права на судовий захист у цивільному судочинстві	6
1.1. Підстави виникнення права на захист.....	6
1.2. Учасники захисту цивільних прав.....	12
1.3. Державно-правовий механізм забезпечення права на судовий захист у цивільній юрисдикції	20
РОЗДІЛ 2. Способи захисту цивільних прав та інтересів	24
2.1. Класифікація способів захисту в цивільному праві.....	24
2.2. Визначення належного способу захисту прав у цивільній юрисдикції:судова практика	27
РОЗДІЛ 3. Аналіз практики застосування судами законодавства щодо права на захист	32
ВИСНОВОК	422
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	444

ВСТУП

«Я МАЮ ПРАВО...» - закарбувалося у свідомості кожного з нас.

«Наші права обов'язково будуть захищені та поновлені у разі їх порушення» - переконані ми.

«Я відстою свої права та законні інтереси» - думає пересічний громадянин.

Однією із найважливіших гарантій забезпечення захисту прав та свобод особи є закріплення права на судовий захист безпосередньо в Основному законі України. Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Тобто, суд не може відмовити у правосудді, кщо громадянин України, іноземець чи особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до вимог законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене.

Варто зайвий раз привернути увагу на той факт, що з 30.06.2016 року набрали чинності зміни до Конституції України. Основним завданням цих змін є вдосконалення конституційних основ правосуддя для практичної реалізації принципу верховенства права і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справи незалежним і безстороннім судом. Дані зміни особливо вплинули на інститут представництва особи та органів державної влади.

Отже, в більшості випадків для здійснення представництва інтересів в судах України з 1 січня 2019 року слід скористатися послугами адвоката. Відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Отже, для складання позовної заяви, участі в судовому процесі слід скористатися послугами системи безоплатної правової допомоги або послугами приватного адвоката. Право на безоплатну правову допомогу - гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу у випадках, передбачених Законом України «Про безоплатну правову допомогу». Відповідно до ст. 7 цього Закону безоплатна первинна правова допомога включає такі види правових послуг як надання правової інформації, надання консультацій і роз'яснень з правових питань, складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру, надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації).

У свою чергу, безоплатна вторинна правова допомога - вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Вона включає такі види правових послуг як захист, здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, складення документів процесуального характеру.

Насамкінець, варто наголосити, що ефективна організація діяльності судової влади є не лише необхідною умовою існування демократичної правової держави, а й запорукою її поступу.

Судовому захисту підлягають всі без винятків права і свободи. Звертатись до суду не так складно і безнадійно, як це іноді здається. І в багатьох випадках це можна зробити власними зусиллями. Та все ж, якщо справа є складною і розібратись в ній до кінця не так просто, слід звернутись

за допомогою до юриста. Після консультації особа буде знати напевно чи варто судитися, чи можливо є інші варіанти вирішення проблеми.

Мета і завдання: дослідження поняття та видів способу захисту прав та інтересів особи в цивільному судочинстві. Мета реалізовувалася наступними завданнями:

- розгляд концепсії змісту права на судовий розгляд;
- розбір способів захисту цивільних прав та інтересів;
- аналіз практики застосування судами законодавства щодо права на захист прав та інтересів.

Об'єкт: різновиди способів захисту прав та інтересів в цивільному судочинстві.

Предмет: сутність поняття та видів способу захисту прав та інтересів прав та інтересів особи..

Методи: системний, функціональний, метод тлумачення, аналіз, порівняльно-правовий, індукція, дедукція, статистичний, дидукція.

РОЗДІЛ 1. Концепція змісту права на судовий захист у цивільному судочинстві

1.1. Підстави виникнення права на захист

Конституція України визнає право кожного захищати свої права і свободи, права і свободи інших людей від посягань, у тому числі від посягань представників влади або посадових осіб [1, 2], що найчастіше відбувається шляхом звернення до суду [3].

Крім того, кожний має право звернутися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховною Радою України по правах людини.

Кожний має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод у відповідні міжнародні судові установи або відповідні органи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Можливість для звернення до судових інстанцій є не абстрактним правом, а цілком конкретною правовою можливістю. Визначення моменту виникнення права на судовий захист має важливе практичне значення для забезпечення цивільних прав, свобод та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин. Окремим аспектом дослідження є проблема матеріальних і процесуальних строків та їх вплив на реалізацію права на судовий захист.

Право на захист можливо розглядати з позиції матеріального та процесуального права, однак представляється, що правильною є точка зору, яка синтезує ці два підходи і означає, що можливості матеріально-правового характеру, які надаються уповноваженій 330 особі, можуть бути реалізовані шляхом їх здійснення у встановленому законом процесуальному порядку [5]. В. Ф. Яковлев, даючи характеристику методу цивільно-правового регулювання, відмічав його вплив на формування цивільно-процесуального методу регулювання та його змістовні характеристики [6]. М. К. Юков виділяв генетичні функціональні зв'язки між цивільним і цивільним процесуальним правом [7].

Визначення сутності запровадження і розвитку способів захисту прав та свобод людини і громадянина сьогодні можна назвати пріоритетним напрямком правотворчої та правозастосовчої діяльності державних органів. Це обумовлено охоронною функцією права, спрямованою на те, щоб максимально зменшити кількість негативних явищ у сфері суспільних відносин, в першу чергу, між громадянами і державними органами та їх посадовими особами. Реалізація особою своїх суб'єктивних прав пов'язана із необхідністю узгодження власної поведінки з поведінкою інших учасників цивільних правовідносин і навпаки необхідністю узгодження поведінки інших суб'єктів з метою усунення перешкод в реалізації власних дій. Цивільне законодавство надає особі чисельні засоби та передбачає конкретні форми реалізації цивільних прав та їх захисту. Основи захисту прав і свобод людини визначені ст. 55 Конституції України. Норми ЦК України встановлюють, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. При цьому кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій або бездіяльності органів держави, органів місцевого самоврядування, посадових осіб. Кожен має право звернутися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Конституція України встановлює, що після використання всіх національних засобів юридичного захисту, особа має право на звернення за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом чи учасником яких є Україна. Крім того, будь-яка особа має право не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Науковці виділяють загальний і спеціальний порядок захисту цивільних прав. Стосовно захисту цивільних прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб автор розуміє під судовим захистом здійснювану в порядку цивільного судочинства і засновану на принципах конституційного, цивільного, цивільного 331 процесуального і сімейного права, а також моральних принципах діяльність судів, спрямовану на відновлення

(визнання) порушених (оспорюваних) цивільних і сімейних прав та інтересів відповідних осіб шляхом застосування передбачених цивільним і сімейним законодавством способів захисту [8]. Захист суб'єктивних цивільних прав, свобод та інтересів, що охороняються законом, здійснюється в передбаченому законом порядку, тобто за допомогою застосування належної форми, засобів і способів захисту. Під формою захисту розуміється комплекс внутрішньо узгоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав і інтересів, які охороняються законом [9]. Розрізняють дві основні форми захисту – юрисдикційну і неюрисдикційну [10].

Юрисдикційна форма захисту – це захист цивільних прав державними чи уповноваженими державою органами. Юрисдикційна форма захисту означає можливість захисту цивільних прав у судовому чи адміністративному порядку. Неюрисдикційна форма захисту цивільного права – це захист цивільного права самостійними діями уповноваженої особи без звернення до державних чи інших уповноважених органів. Така форма захисту має місце при самозахисті цивільних прав і при застосуванні уповноваженою особою заходів оперативного впливу [11].

Г. П. Тимченко зазначає, що було б спрощенням представляти залежність і похідний характер процесуальних галузей тільки в плані причин їх появи і функціонального призначення, обмежуючись вказівкою на те, що ці галузі виникають і існують лише постільки, оскільки є відповідні галузі матеріального права, без яких вони стали б безпредметними. Зв'язок матеріальних і процесуальних галузей значно глибше. Процесуальне право повинно забезпечити здійснення будь-якого суб'єктивного права або інтересу, що охороняється законом, витікаючи з даних галузей матеріального права, будь-яких суб'єктів цих галузей. Стосовно цивільного процесуального права це означає, що воно повинно забезпечити захист будь-якого суб'єктивного права або інтересу, що охороняється цивільним законодавством. Суб'єкти цивільного права повинні дістати можливість брати участь в цивільному процесі, щоб захистити свої права та інтереси і

вони повинні бути наділені комплексом прав, які давали б можливість здійснити такий захист. Звідси, ті риси процесуального права, які найбільш гарантують встановлення прав і обов'язків сторін, охорону прав зацікавлених осіб в максимальному ступені пристосовані для забезпечення правового примушення і тому виражаються в складній процедурі, детальній і ретельній регламентації здійснення юридичних дій. Процесуальне право закріплює, з одного боку, повноваження судових органів по розгляду юридичних справ, а з іншого, – право зацікавлених осіб на захист своїх прав і інтересів. Таким чином, цивільне процесуальне право в механізмі правового регулювання, сприяючи здійсненню матеріального права, повинно містити в собі систему гарантій захисту прав і інтересів суб'єктів матеріального права, що охороняються законом. А для цього потрібно, щоб процесуальне право враховувало властивості цих матеріальних прав, їх характер і природу. При цьому вплив матеріально-правової природи справ на формування окремих специфічних особливостей судової процедури виявляється порізному. Іноді цей вплив виявляється сильніше і викликає необхідність формування окремих видів судочинства [16].

Саме суд покликаний забезпечити захист соціальноекономічних, політичних, особистих прав і свобод громадян. Судова форма захисту займає пріоритетне місце серед форм захисту, існує постійно і носить універсальний характер [17]. Саме суд є тим органом, який гарантує особі дотримання та відновлення її прав у разі їх порушення, невизнання чи оспорювання. Судовий контроль і судовий нагляд є юридичними гарантіями забезпечення прав і законних інтересів громадян. Фінальним актом і результатом судової діяльності по вирішенню цивільного спору є рішення суду, яким вирішується спір по суті, захищаються цивільні права та інтереси осіб, які звернулися до судових інстанцій за захистом. Рішення суду є тим кінцевим актом правосуддя, на який направлена діяльність суду і осіб, що беруть участь в справі [18].

Судове рішення завершує провадження по справі в суді першої інстанції. Завершуючи провадження в суді першої інстанції, судове рішення припиняє також і правовідносини суду з третіми особами, прокурором, іншими учасниками цивільного процесу. Право на захист для кожної особи, яка його потребує, забезпечується державою, її компетентними судовими, адміністративними або законодавчими органами. Тому судовадіяльність має бути спрямована на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних справ [19]. Сутність правосуддя у цивільних справах полягає в застосуванні судом у порядку і формах, встановлених цивільним процесуальним правом, норм цивільного, сімейного, трудового та інших галузей матеріального права з метою вирішення правових спорів чи встановлення обставин, що мають юридичне значення [20].

Сучасні погляди на судове рішення синтезують в собі різні теорії та погляди, що раніше висловлювались в літературі. Так, І. В. Андронов вважає, що рішення суду в цивільному процесі являє собою одночасно й акт підтвердження наявності чи відсутності між сторонами спору певних правовідносин, і наказ суду діяти відповідно до встановлених судом прав та обов'язків, і акт застосування норм права, і процесуальний документ встановленої форми, і юридичний факт, який породжує, змінює чи припиняє правовідносини. Всі ці аспекти рішення суду органічно поєднані між собою і взаємообумовлені. Таким чином, можна дійти висновку, що сутність рішення суду являє собою сукупність властивостей та проявів, а всі вони доповнюють один одного та разом відбивають сутність цього багатогранного акта правосуддя [21]. Судовий процес, судочинство необхідно розглядати як форму існування закону, тобто форму здійснення і застосування матеріального права, форму реалізації вимог норм матеріального права чи, інакше кажучи, як форму реалізації матеріальних правовідносин [22].

Відтак, у загальному вигляді право на захист можна визначити як надану уповноваженій особі можливість застосування заходів

правоохоронного характеру для відновлення її порушеного права або права, що оспорується; право на захист – це юридично закріплене право особи звернутися з вимогою про відновлення порушеного права або про припинення порушення права. Зміст права на захист, тобто можливості уповноваженого суб'єкта в процесі його здійснення, визначається комплексом норм цивільного матеріального і процесуального права. Захист суб'єктивних цивільних прав в юрисдикційних органах включає елементи матеріальноправового і процесуально-правового характеру. Цивільне законодавство надає особі чисельні засоби та передбачає конкретні форми реалізації цивільних прав та їх захисту. Форми захисту і встановлений законом порядок захисту, не дивлячись на їх тісний зв'язок і взаємообумовленість, є самостійними і незалежними один від одного явищами в тій мірі, в якій форма може бути самостійна по відношенню до свого змісту.

Право на судовий захист є правом, виникнення та реалізація якого гарантується на рівні Конституції України, галузевого законодавства. Судова форма захисту цивільних прав є найефективнішою та найбільш досконалою формою захисту прав, свобод та законних інтересів суб'єктів цивільних правовідносин. Право на судовий захист є правовою категорією, що знаходиться в галузі цивільного і цивільного процесуального права. Право на судовий захист не можна тлумачити як право на позов чи право на подачу адміністративного позову (скарги). Реалізація права на судовий захист відбувається в рамках юрисдикційної форми в юрисдикційних органах, зокрема шляхом звернення до суду. В останньому випадку мова йде про судову форму захисту. В судових органах процес захисту цивільних прав, свобод та інтересів втілюється в особливу процесуальну форму, дотримання якої є гарантією здійснення правосуддя і належного захисту цивільних прав, свобод та інтересів, що порушені, оспоруються чи невизнані іншими особами. Право на судовий захист є комплексним поняттям, яке може бути визначене як гарантоване Конституцією України право на звернення до

судових органів у разі порушення прав, законних інтересів чи свобод управомоченої особи, яке конкретизується в матеріальних галузях права. Процесуальний аспект права на судовий захист включає встановлення процедури реалізації такого права та дозволяє визначити його як право на звернення до судових органів, на ініціацію судового процесу. Усі інші проблеми, пов'язані з дослідженням виникнення права на захист цивільних прав, свобод та інтересів, в тому числі пов'язані з особливостями його реалізації, виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

1.2. Учасники захисту цивільних прав

Цивільно-правовий захист у значенні діяльності певного спрямування передбачає наявність особи, яка його здійснює. Також відповідна діяльність означає, що наявна певна протиправна поведінка іншої особи. Різноманітні форми захисту цивільних прав свідчать, що певне відношення до захисту можуть мати суд, нотаріус, третейський суд, орган місцевого самоврядування або державної влади і навіть президент. Ці обставини у сукупності свідчать про існування суб'єктного складу захисту цивільних прав, який заслуговує на окрему увагу. Суб'єкт захисту цивільних прав. Очевидно, першим і найбільш важливим учасником цивільно-правового захисту є особа, якій належить порушене право. Не вдаючись у подробиці правової природи права на захист, зазначимо, що таке право належить саме тій особі, якій належить порушене право. За загальним правилом, встановленим статтею 12 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України від 16.01.2003 № 435 – VII [1], здійснює цивільні права носій таких прав. Статтею 15 Цивільного кодексу України встановлено, що кожна особа має право на захист свого цивільного права. Отже, право на захист має саме носій цивільного права, а не третя особа.

Належні особі цивільні права здійснює саме вона, а не інші особи. Те саме стосується й права на захист. Статтею 20 ЦК України передбачено, що право на захист особа здійснює на свій розсуд. Винятком може слугувати

передання прав на користь іншої особи, що не забороняється і може мати досить різні форми. Проте щодо захисту цивільних прав у ст. 16-18 ЦК України не йдеться про передання права на захист його носієм на користь суду чи президента. Право на захист цивільних прав може бути здійснено виключно носієм останніх, а не судом чи нотаріусом. Однак останні мають безпосереднє відношення до захисту цивільних прав.

З огляду на диспозитивність цивільного права особу, чиї приватні права порушено, не може бути змушено до захисту останніх у певний спосіб та у певній формі, оскільки і спосіб, і форму, і момент захисту права у часі особа вибирає на власний розсуд. Звернення особою до юрисдикційної форми захисту жодним чином не змінює суті права на захист та суб'єкта його реалізації, що може бути продемонстровано на прикладі звернення до суду – найбільш поширеної та дієвої юрисдикційної форми захисту цивільних прав. Пред'явлення позову свідчить про обрання особою способу та форми захисту порушеного цивільного права. Проте саме лише звернення до суду не свідчить про реалізацію права на захист та «перекладення» функції захисту на орган судової влади або делегування такого права на користь суду – позивач має право змінити предмет та підставу позову, відмовитись від останнього і тим самим припинити захист права у такій формі, завадити чому орган судової влади не в змозі, якщо відповідна дія вчинюється згідно з правилами.

Варто зазначити, що право на захист як правомочність у складі суб'єктивного цивільного права є одним із невіддільних від його носія елементів можливої поведінки саме цієї особи. Визнання можливості здійснення права на захист іншою особою, а не носієм порушеного суб'єктивного цивільного права, призведе до необхідності визнання відсутності правомочності захисту у складі суб'єктивного цивільного права і надання такої можливості іншій особі – суду чи іншому юрисдикційному органу.

ійти висновку, що право (правомочність) на захист може бути здійснене лише носієм суб'єктивного цивільного права, до складу якого входить така правомочність, або носієм інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Саме ця особа є суб'єктом захисту цивільних прав. Відповідна правомочність може становити можливість вчинення дій вказаною особою та/або можливість розпорядження чужими діями.

Разом із тим діяльність суду, нотаріуса, Президента України за зверненнями щодо захисту прав – все це різновиди юрисдикційної форми захисту цивільних прав. Однак неоднозначність положень статей 16-18 Цивільного кодексу України створює підстави для хибного розуміння, що йдеться про особу, яка здійснює право на захист. Однак названі посадові особи, особи зі спеціальним статусом або органи державної влади мають безпосереднє відношення до захисту цивільних прав, а тому можуть бути визнані іншими учасниками захисту цивільних прав поряд із суб'єктом захисту.

Інші учасники захисту цивільних прав. Як свідчить Цивільний кодекс України, участь у захисті цивільних прав можуть брати суд, Президент України, органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, нотаріус. Суд загальної юрисдикції бере участь у захисті цивільних прав відомим чином – шляхом відправлення правосуддя – та по праву посідає перше місце серед інших учасників захисту цивільних прав. Такий стан речей обумовлюється розвиненим правовим регулюванням процесуальних відносин, наявністю законодавства про судоустрій та статус суддів та суспільною думкою про судову гілку влади. З точки зору захисту цивільних прав суд загальної юрисдикції в Україні володіє дуже широкими повноваженнями, може застосовувати більшість наявних способів захисту, а також такі способи захисту, які можуть бути застосовані виключно судом. Суд має можливість (і користується нею) формувати судову практику, яку учасники цивільних відносин, у тому числі суб'єкт захисту, зобов'язаний враховувати. Судовий примус, гарантований

державною виконавчою службою, нині має найбільший коефіцієнт корисної дії порівняно з іншими формами захисту прав. Відповідно до статті 18 ЦК України, нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом, тобто лише в один спосіб. Натомість стаття 92 Закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII [10], а також глава 17 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 [11], свідчать про наявність у нотаріуса повноважень захисту цивільних прав також у спосіб вчинення протестів векселів (у разі неплатежу, неакцепту, недатування акцепту). Згідно зі статтею 8 Закону України «Про обіг векселів в Україні» від 05.04.2001 № 2374-III [12], вексель, опротестований нотаріусом у встановленому законом порядку, є виконавчим документом (крім векселя, опротестованого у недатуванні акцепту). При цьому схожа за назвою нотаріальна дія «вчинення морських протестів» за своїм змістом є не способом захисту цивільних прав, а способом забезпечення доказів. Участь Президента України у захисті цивільних прав потребує детального з'ясування. Відповідно до статті 17 ЦК України, Президент України здійснює захист цивільних прав та інтересів у межах повноважень, визначених Конституцією України. Однак серед повноважень Президента України у Конституції України відсутні безпосередні повноваження захисту цивільних прав учасників цивільних відносин. Президент України не вправі застосувати будь-який із передбачених статтею 16 ЦК України способів захисту, а також не має повноважень на застосування вузькоспеціальних способів захисту на зразок вчинення виконавчого напису нотаріусом

Відповідно до статті 3 ЦК України, цивільні відносини можуть регулюватись актами Президента України у випадках, встановлених Конституцією України. Такими актами є укази і розпорядження Президента України згідно зі статтею 106 Конституції України. Таким чином, укази і розпорядження Президента України можуть бути актами цивільного

законодавства – джерелом права. Отже, Президент України може створювати норми права.

Процесуальні права перебувають під охороною, яка полягає у наявності відповідних законодавчих положень про захист суб'єктивних прав (складник охорони у об'єктивному праві) та правомочностей захисту у суб'єктивних правах учасників цивільних відносин (складник охорони у суб'єктивному праві). Отже, Президент України може створювати складник охорони в об'єктивному праві. У зв'язку з появою нового об'єктивного права (правових норм) щодо цивільно-правового захисту особа може набути відповідні суб'єктивні права, додаткові правомочності захисту. Водночас створення норми цивільного права жодним чином не свідчить про автоматичний захист певного суб'єктивного права за рахунок цієї норми. По-перше, нормативно-правові регуляторні акти спрямовані на регулювання невизначеного кола відносин, а отже, такий акт не може вважатись спрямованим на окремі відносини захисту конкретного права. Натомість належність нормативних актів індивідуальної дії до актів цивільного законодавства є досить дискусійним питанням. По-друге, навіть у разі створення нової норми права саме суб'єкт захисту має вирішити, чи застосувати таку норму для захисту його права. Відповідно, захист із застосуванням нової норми або буде здійснено самим суб'єктом захисту, або він до цього процесу залучить певний уповноважений орган, особу, але не видавця нової норми права. Тобто у такому разі суб'єкт ухвалення нормативного акта матиме настільки опосередковане відношення до захисту цивільного права, що його можна не брати до уваги, визначаючи коло учасників захисту цивільних прав. В іншому разі доведеться визнати, що учасниками всіх нині існуючих відносин цивільно-правового захисту є Верховна рада України, яка ухвалила ЦК України та інші акти цивільного законодавства, що наділяють суб'єктів цивільного права тими чи іншими повноваженнями захисту. Таким чином, можна дійти висновку, що Президент України не є учасником захисту цивільних прав, натомість може брати безпосередню участь у створенні

правової охорони. Такий самий висновок стосується й інших органів державної влади, уповноважених створювати акти цивільного законодавства, в тому числі Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України. У зв'язку із цим особливої уваги заслуговують ті органи державної влади, які насправді мають повноваження із захисту цивільних прав. Відповідно до частини 2 статті 17 ЦК України, у випадках, встановлених Конституцією України та законом, особа має право звернутися за захистом цивільного права та інтересу до органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування. У системі права України так склалось, що повноваженнями захисту цивільних прав окремий орган державної влади володіє як додатковими до повноважень нагляду (контролю) за певною сферою діяльності. Тому основними державними органами, що беруть участь у захисті цивільних прав, окрім судів загальної юрисдикції, є органи державного контролю (нагляду). Досить широкі повноваження із захисту цивільних прав має Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів. Захист цивільних прав цим органом державної влади може здійснюватися у спосіб зобов'язань припинити порушення прав споживача; визнання порівняння в рекламі неправомірним; заборони діяльності певного виду тощо [13]. Інспекція також уповноважена подавати позови про захист прав споживачів до суду. Таким чином, даний орган може застосовувати аналог такого способу захисту, як припинення дії, що порушує право. Антимонопольний комітет України володіє досить широкими повноваженнями у сфері захисту цивільних (приватних) прав. Захист прав у даному разі може відбуватись у спосіб визнання фактів, що тягнуть за собою несприятливі наслідки для порушника. До таких фактів належать: факт вчинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції, факт визнання суб'єкта господарювання таким, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку тощо [14]. Національна комісія із цінних паперів та фондового ринку України має право звертатися з позовом до суду щодо захисту власників іпотечних сертифікатів, у тому числі щодо

відшкодування завданих збитків, з позовом про ліквідацію акціонерного товариства, а також з іншими позовами (заявами) у зв'язку з порушенням законодавства України про цінні папери [15]. З огляду на викладене вище, постає питання кваліфікації діяльності вказаних вище органів державної влади. Як було з'ясовано вище, такі органи не здійснюють право на захист, однак саме внаслідок їхньої діяльності відбувається захист цивільних прав, що дозволяє назвати їх учасниками захисту цивільних прав.

Спільним для всіх вказаних органів є наявність у них повноважень правозастосування, тобто застосування норм права, які містять способи захисту цивільних прав. За цією ознакою зазначені органи потрапляють в одну категорію із судами загальної юрисдикції, незважаючи на набагато ширші можливості останніх у правозастосуванні. Суди та інші зазначені органи державної влади об'єднує належність до юрисдикційної форми захисту цивільних прав. Отже, діяльність вказаних органів державної влади, результатом якої є захист цивільних прав, є реалізацією повноважень таких органів, встановлених відповідним нормативним актом. Ці повноваження не є суб'єктивними правами: вказані органи не вправі здійснювати їх вільно, на власний розсуд. Відповідний орган має свободу вибору поведінки виключно в межах його повноважень і тому зобов'язаний застосувати належний механізм у разі надходження звернення про правопорушення або виявлення такого порушення. При цьому суб'єкт захисту зберігає вирішальний вплив на відносини захисту – може відмовитись від захисту у певній формі, змінити форму захисту, спосіб захисту тощо. Зокрема, цим цивільно-правовий захист відрізняється від кримінального процесу, де хід процесу практично не залежить від волі потерпілої особи. Зрештою, нерідко захист цивільних прав унаслідок діяльності зазначених органів стає вторинним наслідком, певного роду побічним ефектом реалізації компетенції. Більшість контролюючих органів, навіть серед наділених певними повноваженнями захисту цивільних прав, мають на меті забезпечення додержання приписів законодавства певним колом осіб. Порушення підконтрольною особою суб'єктивного права

конкретної особи для таких контролюючих органів є, насамперед, порушенням законодавства, додержання якого покликані контролювати ці органи. Порушення суб'єктивних прав конкретної особи слугує додатковим свідченням порушення законодавства, свідчить про певний ступінь його порушення, впливає на зміст заходу впливу на порушника тощо. У зв'язку із цим контролюючий орган вживає заходів щодо усунення порушення, внаслідок чого насамперед припиняється порушення законодавства, а потім усувається порушення суб'єктивного права. На прикладі Держспоживінспекції України можна побачити, що до основних завдань цього органу належить реалізація державної політики у сферах державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів і рекламу в цій сфері. Серед інших основних завдань цього органу захист прав споживачів прямо не зазначений [13]. У цьому аспекті наведені органи державної влади відрізняються від судів загальної юрисдикції, до основних завдань яких належить забезпечення кожному права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод згідно зі ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 № 2453-VI [16]. До інших учасників відносин захисту також слід віднести порушника суб'єктивного цивільного права, оскільки його протиправна поведінка стала підставою захисту, від його подальшої поведінки залежить захист, і в результаті захисту саме порушник може зазнати заходів негативного впливу.

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що до учасників захисту цивільних прав належить суб'єкт захисту та інші учасники цивільно-правового захисту. До інших учасників захисту цивільних прав належать принаймні дві групи осіб. Перша група – це особа (особи), яка порушила суб'єктивне цивільне право. Друга група – це особи, до компетенції, повноважень яких належить застосування права, яке призводить до захисту цивільних прав. Основна різниця між ними полягає в тому, що лише суб'єкту захисту належить право на захист, і тому лише він має можливість його

здійснювати. Незалежно від обраної форми захисту права суб'єкт захисту завжди зберігає вирішальний вплив на захист та інших його учасників.

1.3. Державно-правовий механізм забезпечення права на судовий захист у цивільній юрисдикції

Розбудова України як демократичної, правової, соціальної держави, закріплення в Конституції України положення про найвищу соціальну цінність людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки вимагає формування нових підходів до захисту прав людини.

В умовах розвитку демократії, додержання прав і свобод людини створення належної та ефективної національної системи судового захисту стає одним з головних завдань держави. Віднині головним змістом і спрямованістю діяльності нашої держави стають права і свободи людини та гарантії їх здійснення. Утвердження та забезпечення цих прав і свобод Конституція України покладає на державу як її головний обов'язок.

Реалізуючи свою правоохоронну функцію, держава створює систему судових та правоохоронних органів, що дозволяє глибше зрозуміти суть державно-правових явищ, усвідомити механізм захисту прав людини та громадянина від протиправних посягань, скласти уявлення щодо реалізації в практичній діяльності відповідних органів правових норм.

Проблема функціонування судової системи, здійснення правосуддя та роль інших органів державної влади в процесі захисту прав людини і громадянина нині у центрі уваги науковців та законодавців.

У правовій науці не має усталеного визначення *механізму забезпечення* прав і свобод людини і громадянина. Термін "забезпечення" має досить широке значення, що трактується: як створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [7, С.85]. У зв'язку з цим у правничій літературі використовується різне його термінологічне позначення, таке як: механізм "забезпечення", "реалізації", "здійснення", "гарантування" прав і свобод

людини і громадянина. Крім того, до його структури включають неоднакову кількість елементів, однак найбільш загальними з них є: "гарантування", "реалізація", "охорона", "захист" і "відновлення".

"Забезпечення конституційного права людини і громадянина на судовий захист" здійснюється за допомогою двох елементів: нормативної основи (сукупність правових засобів) та інституційного, організаційного елементів (структура та діяльність відповідних органів державної влади). Нормативною основою механізму забезпечення конституційного права людини і громадянина на судовий захист є конституційні норми та конкретизуючі норми поточного законодавства, за допомогою яких здійснюється закріплення загальних, формально визначених правил поведінки, які покликані забезпечити єдиний порядок та стабільність регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення права людини на судовий захист шляхом створення, зміни чи відміни правових норм, визначення сфери їх дії та кола учасників.[17] Суть нормативної основи у механізмі забезпечення права людини і громадянина на судовий захист визначається тим, що саме вона дає цьому механізму правове життя, наділяючи його відповідними юридичними формами, як джерело пізнання та орієнтування у правовому полі. Право людини і громадянина на судовий захист відноситься до громадянських прав, причому, містить в собі юридичну гарантію від свавілля як з боку окремих осіб, так і держави водночас. "Юридичними гарантіями" називають надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості тим умовам, які необхідні для того, щоб кожна людина могла скористатися своїми конституційними правами і свободами та встановлюються державою в Конституції та нормах діючого законодавства. Їх метою є реальне забезпечення правовими засобами максимального здійснення, охорони та захисту конституційних прав і свобод громадян. Зокрема, статтею 55 Конституції України встановлено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Це означає, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може

відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене.

Інституційний елемент включає діяльність органів державної влади, яка за допомогою своїх владних повноважень забезпечує гарантування, реалізацію, охорону, захист та відновлення права людини на судовий захист.

Здійснюється правове інформування фізичних та юридичних осіб через офіційне опублікування нормативно-правових актів у інформаційному бюлетені "Офіційний вісник України", щомісячних виданнях "Систематичне зібрання чинного законодавства України" та "Кодекси України", видання журналу "Бюлетень Міністерства юстиції України", розміщення нормативно-правових актів та консультацій фахівців на веб-сайті Міністерства.

Таким чином, досліджуючи повноваження органів державної влади, які відповідно до вимог міжнародного та національного законодавства складають механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина на судовий захист, можна стверджувати, що механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина на судовий захист являє собою систему засобів і чинників, за допомогою яких здійснюється реалізація конституційного права на судовий захист та його охорона відповідними зобов'язаними суб'єктами державної влади, а у разі порушення – його захист та відновлення.

Отже, державно-правовий механізм забезпечення права на судовий захист – це загальний, сталий, необхідний і об'єктивний взаємозв'язок всіх заходів, що санкціонуються державою за допомогою правових норм та зобов'язальних суб'єктів державної влади.[18]

Структурними елементами державно-правового механізму забезпечення права на судовий захист є: механізм реалізації, механізм охорони, механізм захисту та механізм відновлення конституційного права людини і громадянина на судовий захист.

РОЗДІЛ 2. Способи захисту цивільних прав та інтересів

2.1. Класифікація способів захисту в цивільному праві

Спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав – це закріплені законом матеріально-правові засоби примусового характеру, за допомогою яких провадиться відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника.

Захист суб'єктивних цивільних прав та інтересів здійснюється в передбаченому законом порядку, тобто за допомогою застосування належної форми, засобів і способів захисту

Законодавством визначено три окремі підстави для захисту цивільного права особи: **порушення, невизнання, оспорювання** цивільного права. Порушення права - це наслідок протиправної поведінки протилежної сторони, чийми діями завдано шкоду правам та інтересам особи. Невизнання цивільного права полягає у пасивному запереченні наявності в особи суб'єктивного цивільного права, яке безпосередньо не завдає шкоди суб'єктивному праву, але створює невпевненість у правовому статусі носія суб'єктивного права. Оспорювання – це наявність спору між учасниками цивільно-правових відносин про приналежність чи відсутність права в однієї із сторін

Положеннями актів цивільного законодавства (ст. 16 ЦК) встановлюються такі способи захисту цивільних прав та інтересів:

1. **визнання суб'єктивного права** — застосовується тоді, коли наявність в особи визначеного суб'єктивного права піддається сумніву або оспорюється, заперечується, або є реальна загроза таких дій;
2. **визнання правочину недійсним** - являє собою окремий випадок реалізації такого способу захисту, як відновлення становища, що існувало до порушення права, тому що збігається з ним у правовій сутності. Найбільш очевидно це при приведенні сторін у первісне становище;

3. **припинення дії, яка порушує право** - застосовується в разі потреби припинити порушення права особи в майбутньому, тобто усунути перешкоди для здійснення права, створювані порушником, а також якщо порушення саме по собі не позбавляє особу суб'єктивного права, але заважає їй нормально його реалізувати. Має місце в триваючому правопорушенні;
4. **відновлення становища, яке існувало до порушення** - застосовується в тих випадках, коли порушене право в результаті правопорушення не припиняє свого існування і може бути реально відновлене шляхом усунення наслідків правопорушення.;
5. **примусове виконання обов'язку в натурі** - застосовується тоді, коли внаслідок існуючих між сторонами цивільних правовідносин зобов'язана особа повинна була передати визначену річ або виконати обов'язок особисто (по зобов'язаннях, де особистість боржника має істотне значення);
6. **зміна або припинення правовідношення** - застосовуються в тих випадках, коли правовідношення внаслідок вимог закону змінилося або припинилося, коли одна зі сторін систематично не виконує свої обов'язки, а також як «санкція» за недозволену поведінку;
7. **відшкодування збитків та інші способи залагодження матеріальної шкоди** - застосовуються як у договірних, так і в позадоговірних відносинах при невиконанні (неналежному виконанні) зобов'язань або заподіянні шкоди. Як інші способи відшкодування майнової шкоди можна назвати оплату неустойки (установлення, визначення неустойки);
8. **відшкодування моральної (немайнової) шкоди** - застосовується при необхідності відшкодування (грошми, іншим майном або іншим способом) за фізичний біль і страждання, моральні страждання, приниження честі, гідності, ділової репутації внаслідок порушення прав особи;
9. **визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування.**

Перелік способів захисту, визначених у ст. 16 ЦК, не є вичерпним. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. Як правило, особа, право якої порушене, може скористатися не будь-яким, а цілком конкретним способом захисту свого права. Іноді спосіб захисту порушеного права та інтересу прямо визначений спеціальним законом, який регулює певне цивільне правовідношення.

Способи захисту цивільних прав відрізняються один від одного по поведінковим і матеріальним змістом. За цими ознаками способи захисту цивільних прав можна класифікувати на наступні види:

- **самозахист цивільних прав;**

Самозахист цивільних прав - це здійснення уповноваженою особою дозволених законом дій фактичного порядку, спрямованих на охорону його особистих або майнових прав і інтересів (ст. 15 ЦК). До них, наприклад, відносяться фактичні дії власника або іншого законного власника, спрямовані на охорону майна, а також аналогічних дій, вчинені в стані необхідної оборони або крайньої необхідності (ст. 1169, 1177 ЦК).

- **заходи оперативного впливу на порушника цивільних прав;**

Заходи оперативного впливу - це юридичні засоби правоохоронного характеру, які застосовуються до порушника цивільних прав і обов'язків самим уповноваженою особою як стороною в цивільному правовідношенні без звернення до компетентним державним чи громадським органів за захистом права. Серед заходів оперативного впливу можна виділити:

1. виконання уповноваженою особою невиконаної роботи боржником за рахунок останнього;
2. забезпечення зустрічних вимог, платежів (наприклад, затримка видачі вантажу одержувачу або його відправлення до внесення всіх належних платежів;

3. відмовні (відмова здійснити певні дії в інтересах несправного контрагента; одностороннє розірвання договору або зміна його умов при неправомірним поведінку контрагента);
4. розрахунково-кредитні заходи по аналогії з санкціями (наприклад, переведення несправного платника на акредитивну форму розрахунків);
5. утримання.

- **заходи правоохоронного характеру, що застосовуються до порушників цивільних прав компетентними державними чи іншими органами.**

Заходи правоохоронного характеру, що застосовуються до правопорушникам державою - способи захисту цивільних прав, які реалізується в юрисдикційній формі - у судовому або адміністративному порядку.[19]

2.2. Визначення належного способу захисту прав у цивільній юрисдикції:судова практика

Для судового захисту цивільного права або інтересу важливу роль відіграє належний та правильний спосіб захисту що обирається особою. Такий спосіб повинен відповідати природі такого права або охоронюваного законом інтересу, характеру незаконного посягання і бути максимально ефективним.

Аналіз судової практики:

Рішення суду	Зміст рішення суду
Постанова Верховного Суду по справі№ 654/524/19	Вимога на захист цивільного права має відповідати змісту порушеного права та характеру правопорушення, забезпечити поновлення порушеного права, а у разі неможливості такого

	<p>поновлення - гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування. Позивач не вказала, в чому полягає порушення її прав та позивач по суті не заперечує справжність свого підпису, а тому підстави для недійсності чи неукладеності оспорюваного договору відсутні.</p>
<p>Постанова Верховного Суду України від 1 вересня 2016 року у справі № 6-1512цс16</p>	<p>Правом на звернення до суду за захистом наділена особа в разі порушення, невизнання або оспорювання саме її прав, свобод чи інтересів, а також у разі звернення до суду органів і осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси. Суд повинен установити, чи були порушені, невизнані або оспорені права, свободи чи інтереси цих осіб, і залежно від установленого вирішити питання про задоволення позовних вимог або відмову в їх задоволенні. Отже, якщо відсутність у договорі однієї з істотних умов не унеможливила виконання договору, зокрема в частині проведення розрахунків, і сторони протягом певного часу виконували договір погодженим способом, то незгода позивачів з умовою виконання договору не може бути підставою для визнання їх прав порушеними в момент укладення договору та визнання його недійсним з цих підстав</p>
<p>Постанова Верховного Суду України від 3</p>	<p>Відсутність у договорі оренди землі, укладеному 05 грудня 2008 року, істотної умови передачі в заставу</p>

<p>вересня 2014 року у справі № 6-94цс14</p>	<p>та внесення до статутного фонду права оренди земельної ділянки, не може бути підставою для визнання спірного договору недійсним. Крім того, судом залишено поза увагою вимоги статті 3 ЦПК України та статті 15 ЦК України про те, що в порядку цивільного судочинства підлягає захисту саме порушене право, і не встановлено, чи дійсно були порушені права позивача при укладенні договору у зв'язку з відсутністю в ньому зазначеної умови</p>
<p>Постанова Верховного Суду України від 02 липня 2014 року у справі № 6-88цс14</p>	<p>Відповідно до вимог статті 3 ЦПК України й статті 15 ЦК України в порядку цивільного судочинства підлягає захисту порушене право, а тому при розгляді справи про визнання недійсним договору оренди землі, з підстав відсутності у договорі передбаченої статтею 15 Закону України «Про оренду землі» такої істотної умови, як умова передачі в заставу та внесення до статутного фонду права оренди земельної ділянки, суду слід з'ясувати чи дійсно порушено права орендодавця відсутністю такої умови, її істотність та в чому полягає порушення законних прав позивача</p>
<p>Рішення Херсонського апеляційного суду від 17.12.2019 по справі № 665/899/19</p>	<p>позивач, у разі порушення його суб'єктивного права, може скористатись не будь-яким способом його відновлення, а лише тим, який як правило визначається спеціальним законом і регламентує</p>

	конкретні цивільні правовідносини.
Постанова Верховного Суду від 20.05.2020 по справі № 910/7164/19	<p>Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, ніж тим, що встановлений договором або законом. Застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення. Суд зобов'язаний з'ясувати характер спірних правовідносин (предмет і підстави позову), наявність/відсутність порушеного права чи інтересу та можливість його поновлення / захисту в обраний спосіб. Надаючи правову оцінку належності обраного зацікавленою особою способу захисту, судам належить зважати і на його ефективність з точки зору статті 13 Конвенції. Так, у рішенні від 15 листопада 1996 року у справі «Чахал проти Об'єднаного Королівства» Європейський суд з прав людини зазначив, що згадана норма гарантує на національному рівні ефективні правові засоби для здійснення прав і свобод, що передбачаються Конвенцією, незалежно від того, яким чином вони виражені в правовій системі тієї чи іншої країни. Суть цієї статті зводиться до вимоги надати людині такі засоби правового захисту на національному рівні, що дозволили б компетентному державному органу розглядати по суті скарги на порушення положень Конвенції й надавати відповідний судовий захист, хоча держави-</p>

	учасники Конвенції мають деяку свободу розсуду щодо того, яким чином вони забезпечують при цьому виконання своїх зобов'язань.
Постанова Верховного Суду від 24 лютого 2021 року у справі № 757/33392/16	Законодавчо передбачені способи захисту цивільних прав не повинні використовуватися учасниками цивільного обороту для уникнення виконання певних зобов'язань або виконання судового рішення про стягнення боргу (коштів, збитків, шкоди), що набрало законної сили.

РОЗДІЛ 3. Аналіз практики застосування судами законодавства щодо права на захист

Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. За положеннями ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Метою цього аналізу є вивчення практики застосування судами України способів захисту цивільних прав та цивільних інтересів, з'ясування проблем, що виникають під час розгляду цивільних справ, для забезпечення правильного та однакового застосування законодавства.

При проведенні аналізу використано судову практику застосування ст. 16 Цивільного кодексу України (далі - ЦК), у тому числі відповідні судові рішення Верховного Суду України.

Цивільне законодавство не містить визначення поняття способів захисту цивільних прав та інтересів. За їх призначенням вони можуть вважатися визначеним законом механізмом матеріально-правових засобів здійснення охорони цивільних прав та інтересів, що приводиться в дію за рішенням суду у разі їх порушення чи реальної небезпеки такого порушення.

Питання захисту судом цивільних прав та інтересів залишається вкрай актуальним, оскільки відсутність належного правового врегулювання та суперечність окремих положень чинного законодавства породжує багато проблем при застосуванні передбачених указаними нормами способів захисту, що в більшості випадків позбавляє їх ефективності й істотно ускладнює здійснення судом захисту порушених цивільних прав та інтересів учасників спірних правовідносин.

Насамперед слід визначитись із поняттям "способи захисту права" у зв'язку з відсутністю його в чинному законодавстві, що породжує не лише

проблеми в судовій практиці, але й численні дискусії із цього питання серед вчених-юристів та практиків

Виокремлюють також матеріальний і процесуальний аспекти захисту цивільних прав та інтересів.

Матеріально-правовий аспект захисту цивільних прав та інтересів насамперед полягає в з'ясуванні, чи має особа таке право або інтерес та чи були вони порушені або було необхідним їх правове визначення.

При цьому слід виходити з положень ст. 11 ЦК про підстави виникнення цивільних прав і цивільних обов'язків. Відповідно до них цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, передбачених актами цивільного законодавства, Конституцією України та міжнародними договорами України, а також із дій осіб, не передбачених цими актами, але які породжують цивільні права та обов'язки. Підставами виникнення цивільних прав та обов'язків є, наприклад, договори та інші правочини, створення речей, творча діяльність, результатом якої є об'єкти права інтелектуальної власності, завдання майнової (матеріальної та моральної) шкоди іншій особі та інші юридичні факти.[20]

У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду. У випадках, встановлених згаданими актами або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або не настання певної події.

Особа здійснює свої права вільно на власний розсуд (ст. 12 ЦК).

Відповідно до ст. 13 ЦК цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства (ч. 1). При їх здійсненні особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині (ч. 2). Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживанням правом в інших формах (ч. 3). При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства

(ч. 4). Не допускається використання цивільних прав для неправомірного обмеження конкуренції, зловживанням монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція (ч. 5). У разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені ч. ч. 2 - 5 ст. 13 ЦК, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом. Зокрема, згідно із ч. 3 ст. 16 ЦК суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень ч. ч. 2 - 5 ст. 13 ЦК.

Особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковими для неї. Виконання цивільного обов'язку забезпечується засобами заохочення та відповідальністю, яка встановлюється договором або актом цивільного законодавства. Особа може бути звільнена від цивільного обов'язку або його виконання у випадках, встановлених договором або актами цивільного законодавства (ст. 14 ЦК).

Матеріальний аспект захисту охоплює й положення гл. 3 ЦК, в якій йдеться саме про захист цивільних прав та інтересів.

До прав, які підлягають цивільно-правовому захисту, відносяться всі майнові й особисті немайнові права, які належать суб'єктам цивільного права.[21]

Відповідно до ч. 1 ст. 15 ЦК кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорення. Таким чином, у розумінні закону, суб'єктивне право на захист - це юридично закріплена можливість особи використати заходи правоохоронного характеру для поновлення порушеного права і припинення дій, які порушують це право.

Зміст зазначених у ст. 15 ЦК підстав для захисту не розкривається, але він відображений у відповідних нормах ст. ст., що регулюють ту чи іншу категорію правовідносин.

Порушення цивільних прав може проявлятися, зокрема, в:

- недотриманні сторонами в момент вчинення правочину вимог закону (ст. 215 ЦК);
- поширення про особу недостовірної інформації (ст. 277 ЦК);
- розкриття таємниці про стан здоров'я особи (ст. 286 ЦК);
- піддання фізичної особи катуванню, жорстокому або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню (ст. 289 ЦК);
- неповага до гідності та честі особи (ст. 297 ЦК);
- протиправне позбавлення права власності чи його обмеження (ст. 321 ЦК);
- безпідставне заволодіння особою майном іншої особи-власника (ст. 387 ЦК);
- створення власнику перешкод у здійсненні права користування чи розпорядження своїм майном (ст. 391 ЦК);
- неправомірне використання твору без згоди автора (ст. 443 ЦК);
- невиконання чи неналежне виконання умов зобов'язання (ст. 610 ЦК);
- безпідставна одностороння відмова від договору (ст. 651 ЦК);
- продаж товару неналежної якості (ст. 678 ЦК);
- втрата (нестача) чи пошкодження речі (ст. 951 ЦК);
- спричинення фізичній чи юридичній особі майнової чи немайнової (моральної) шкоди (ст. ст. 1166 - 1167 ЦК).

Невизнання цивільного права полягає в пасивному запереченні наявності у особи суб'єктивного цивільного права, зокрема, на майно, на право користування майном, на спадкування, на частину в загальному майні, яке безпосередньо не спричиняє шкоду суб'єктивному праву, але створює невпевненість у правовому статусі носія суб'єктивного права. Водночас тут відсутнє звернення інших осіб до юрисдикційних органів про відсутність у особи цивільного права. Таким випадком може бути невизнання нотаріусом дійсності на цього стороною правовстановлюючого документа при укладенні договору.[22]

Оспорювання суб'єктивного цивільного права відображає такий стан правовідносин, коли суб'єктивне цивільне право заперечується в юрисдикційному органі. Якщо таким органом є суд, то особа, чиє право оспорується, може вимагати його визнання шляхом звернення із зустрічним позовом.

Визначеними ст. 3 ЦК загальними засадами цивільного законодавства, яким мають відповідати як цивільні права, так і цивільні інтереси, є:

- 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини;
- 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом;
- 3) свобода договору;
- 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом;
- 5) судовий захист цивільного права та інтересу;
- 6) справедливість, добросовісність та розумність.

Процесуально-правовий аспект захисту права полягає в тому, що згідно зі ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України (далі - ЦПК) загальні суди розглядають в порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства (ч. 1). Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства (ч. 2). Суди розглядають справи, визначені в ч. 1 ст. 15 ЦПК, у порядку позовного, наказного та окремого провадження (ч. 3). Крім того, суди розглядають справи про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу (ч. 4).

Ст. 3 ЦПК передбачено, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів (ч. 1). У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, або державні чи суспільні інтереси (ч. 2). Відмова від звернення до суду за захистом є недійсною (ч. 3).

При здійсненні правосуддя у цивільних справах суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом (ст. 4 ЦПК).

Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ для захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ст. 1 ЦПК).

З урахуванням наведеного надзвичайно важливого значення набуває необхідність належного з'ясування судом питання щодо того, про захист яких саме прав особи йдеться.

Так, у одній зі справ фізична особа звернулась до суду з позовом до ЗАТ "Херсонліфт", ЗАТ "Укрбілліфт", Херсонської міської ради, виконавчого комітету Херсонської міської ради, про визнання недійсним свідоцтва про право власності ЗАТ "Укрбілліфт" на частину складських приміщень та спонукання ЗАТ "Херсонліфт" вчинити дії щодо прийняття в експлуатацію спірних складських приміщень.

Рішенням Суворовського районного суду м. Херсона від 24 квітня 2009 року позов задоволено. Визнано недійсним свідоцтво про право власності на складські приміщення за літ. "Г" та літ. "Д" площею 432 кв. м від 14 вересня 2004 року. Зобов'язано ЗАТ "Херсонліфт" вчинити дії щодо прийняття в експлуатацію спірних складських приміщень.

Додатковим рішенням Суворовського районного суду м. Херсона від 28 травня 2009 року визнано недійсним рішення виконавчого комітету Херсонської міської ради від 6 вересня 2004 року N 439.

Ухвалою апеляційного суду Херсонської області від 23 липня 2009 року зазначені судові рішення залишено без змін.

Задовольняючи частково касаційну скаргу ЗАТ "Укрбілліфт", Верховний Суд України вказав на те, що власник порушеного права може скористатися певним способом захисту свого права. Частіше за все спосіб захисту порушеного права прямо визначається спеціальним законом, який регламентує конкретні цивільні правовідносини.

Однак, ухвалюючи рішення, суди не встановили факт порушення особистих прав позивача - фізичної особи, які підлягають захисту в судовому порядку в обраний ним спосіб.

З матеріалів справи вбачалося, що позивач є акціонером ЗАТ "Херсонліфт" і фактично звернувся до суду в інтересах цього товариства, що дало підстави вважати, що стороною у справі є не сам позивач, а ЗАТ "Херсонліфт".

Разом з тим відповідно до ч. 3 ст. 38 ЦПК юридичних осіб представляють їхні органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законом, статутом чи положенням, або їх представники.

Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 42 ЦПК повноваження представника юридичної особи посвідчується довіреністю юридичної особи або документами, що посвідчують службове становище і повноваження її керівника.

Ст. 44 ЦПК передбачено, що представник, який має повноваження на ведення справи в суді, може вчиняти від імені особи, яку він представляє, усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа.

Згідно з роз'ясненнями, викладеними в п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 року N 13 "Про практику розгляду судами корпоративних спорів", акціонери (учасники) господарського товариства не вправі звертатися до суду за захистом прав та

інтересів інших акціонерів (учасників) господарського товариства та самого товариства поза відносинами представництва, а також обґрунтовувати свої вимоги порушенням прав інших акціонерів (учасників) товариства.

Зазначений спір фактично виник між юридичними особами, а тому він підлягав розгляду господарським судом.

З урахуванням наведеного колегія суддів Верховного Суду України касаційну скаргу ЗАТ "Укрбіллфіт" задовольнила частково, оскаржувані судові рішення скасувала, провадження у справі закрила, справу повернула до Суворовського районного суду м. Херсона (ухвала колегії суддів Верховного Суду України від 21 вересня 2011 року у справі N 6-22555св09).

Існують особливості щодо захисту особистих немайнових прав, визначені ст. 275 ЦК, за якою захист цих прав здійснюється способами, встановленими гл. 3 ЦК і може здійснюватися також іншим способом відповідно до змісту цього права, способу його порушення та наслідків, що їх спричинило порушення.

ЦК та іншими законами може встановлюватися для захисту певних чи окремих категорій прав спеціальні способи захисту прав. Наприклад, земельне законодавство регулює відносини, у тому числі й цивільні, об'єктом яких є земля; сімейне законодавство містить норми щодо захисту цивільних прав, пов'язаних з сімейними відносинами, тощо. З урахуванням наведеного суд під час розгляду і вирішенні цивільної справи визначає спосіб захисту виходячи із закону, який регулює конкретні правовідносини, і тих юридичних фактів, що обумовлюють виникнення цих правовідносин та цього спору.[23]

Особа, законний інтерес або право якої порушено, може скористатися способом захисту, який прямо передбачений нормою матеріального права або може скористатися можливістю вибору між декількома способами захисту, якщо це не заборонено законом. Якщо ж спеціальні норми не встановлюють конкретних заходів, то особа має право обрати спосіб із числа

передбачених ст. 16 ЦК з урахуванням специфіки порушеного права й характеру правопорушення.

Врегулювання цього питання законодавством.

Наприклад, у справах про спори, які виникають із договору підряду, де предметом позову є вимоги про зобов'язання відповідача (замовника) підписати акт здачі-приймання виконаних робіт і довідку про вартість виконаних робіт, одні суди м. Києва задовольняли такі позови, а інші - правильно відмовляли в їх задоволенні, указуючи, що такого роду способів захисту цивільних прав та інтересів ст. 16 ЦК не передбачає.

Подібне спостерігається в практиці вирішення судом позовів про визнання недійсними (незаконними, нечинними, скасування) відповідних документів (свідоцтв, актів, протоколів зборів у юридичних осіб тощо), зобов'язання передати майно в статутний капітал, припинення права власності у спільному майні (крім випадків, передбачених ст. 365 ЦК) тощо.

Трапляються непоодинокі випадки застосування судами іншого способу захисту, ніж той, що передбачений законом або договором.

Так, Хустський районний суд Закарпатської області у справі за позовом одного зі співвласників квартири до іншого про усунення перешкод у користуванні квартирою, що створювалися, на думку позивача, порушенням відповідачем правил співжиття, рішенням попередив відповідача про недопустимість їх порушення[24]

Такий спосіб захисту може застосовуватися згідно зі ст. 116 Житлового кодексу України (далі - ЖК) як захід запобігання подібних правопорушень у правовідносинах між наймачами житлових приміщень, членами їх сім'ї та іншими особами, які з ним проживають, і не є способом захисту права чи інтересу, що застосовується на вимогу власника житла на підставі ст. 321 ЦК.

Також, Макарівський районний суд Київської області задовольнив позов позикодавця до позичальників про звернення стягнення на належні їм земельні ділянки та визнання за ним права власності на ці земельні ділянки у

зв'язку з невиконанням позичальниками грошового зобов'язання. При цьому суд не звернув уваги на те, що відповідно до положень ст. ст. 1046, 1049 ЦК позичальник зобов'язаний повернути позикодавцеві позику (грошові кошти в такій самій сумі або речі, визначені родовими ознаками, у такій самій кількості, такого самого роду та такої самої якості, що були передані йому позикодавцем) у строк та в порядку, що встановлені договором.

Подібне рішення не можна вважати правильним, оскільки ст. 1050 ЦК визначає спосіб захисту прав позикодавця в разі порушення позичальником грошового зобов'язання, нею не передбачено можливості звернення стягнення на майно позичальника, яке не було предметом договору позики або застави.

Чорнобаївський районний суд Черкаської області відмовив у позові власнику земельної ділянки про знесення спорудженого на ній відповідачем залізобетонного паркану з тих підстав, що позивач відмовився від запропонованого йому обміну частини земельної ділянки, на якій розташовано паркан, на іншу, чим було б вирішено спір.

Зазначене обмеження на застосування обраного позивачем способу захисту поза його волею суперечить установленим ст. 203 ЦК загальним вимогам, додержання яких є необхідним для чинності правочину.

ВИСНОВОК

Право на судовий захист є правом, виникнення та реалізація якого гарантується на рівні Конституції України, галузевого законодавства. Судова форма захисту цивільних прав є найефективнішою та найбільш досконалою формою захисту прав, свобод та законних інтересів суб'єктів цивільних правовідносин. Право на судовий захист є правовою категорією, що знаходиться в галузі цивільного і цивільного процесуального права. Право на судовий захист не можна тлумачити як право на позов чи право на подачу адміністративного позову (скарги). Реалізація права на судовий захист відбувається в рамках юрисдикційної форми в юрисдикційних органах, зокрема шляхом звернення до суду. В останньому випадку мова йде про судову форму захисту. В судових органах процес захисту цивільних прав, свобод та інтересів втілюється в особливу процесуальну форму, дотримання якої є гарантією здійснення правосуддя і належного захисту цивільних прав, свобод та інтересів, що порушені, оспорюються чи невизнані іншими особами.

Таким чином, право на судовий захист – це лише гарантія держави примусової реалізації права вимоги особи, що пов'язане з порушенням конкретного цивільного права. Причому ані право на позов, ані право на пред'явлення позову, ані право на судовий захист не пов'язане з конкретним порушенням конкретного цивільного права. З таким порушенням пов'язане право вимоги особи про захист дійсного чи вигаданого (передбачуваного) цивільного права в судовому порядку, яке вона реалізує через зазначені права, зокрема через право на позов. Право на звернення до суду підлягає реалізації в установленому законом порядку.

Кожна людина, що звертається до суду за захистом своїх прав, законно розраховує на всебічний та швидкий розгляд справи, на компетентність, незалежність та неупередженість суду. Історія свідчить, що необхідні постійні зусилля для підтримки та удосконалення захисту прав та свобод

людини. Держава і суспільство мають бути зацікавленими у якнайповнішому здійсненні прав і свобод громадян, їх юридичному забезпеченні, оскільки ці права і свободи слугують не тільки особистим інтересам кожного, а й спрямовані на організацію нормального життя суспільства, здійснення перетворень на краще.

Право на судовий захист є комплексним поняттям, яке може бути визначене як гарантоване Конституцією України право на звернення до судових органів у разі порушення прав, законних інтересів чи свобод управомоченої особи, яке конкретизується в матеріальних галузях права. Процесуальний аспект права на судовий захист включає встановлення процедури реалізації такого права та дозволяє визначити його як право на звернення до судових органів, на ініціацію судового процесу. Усі інші проблеми, пов'язані з дослідженням виникнення права на захист цивільних прав, свобод та інтересів, в тому числі пов'язані з особливостями його реалізації, виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : затверджена Законом України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (Із змін., внесеними згідно із Законом України від 1 лютого 2011 № 2952-VI (2952-17) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.; 2011. – № 10. – Ст. 68. – Стаття. 55.
2. Рішення Конституційного Суду України від 25 листопада 1997 р. у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи). – Інформаційно-пошукова система «Нормативні акти України» // АТ «Інформтехнологія». – К., 2004.
3. Щодо ціннісно-правових аспектів судової влади та правосуддя: див.: Дудченко В. В. Ціннісно-правові аспекти судової влади та правосуддя // Судовий захист права власності. Матеріали науково-практичної конференції. Одеса, 25 червня 2004 року. – Одеса: Юрид. літ., 2004. – С. 108 – 114.
4. Андрійцьо В. Д. Примусове виконання обов'язку в натурі як спосіб захисту цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2004. – С. 12.
5. Андрійцьо В. Д. Примусове виконання обов'язку в натурі як спосіб захисту цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2004.
6. Яковлев В. Ф. Цивільно-правовой метод регулювання громадських відносин. – 1972. – С. 151.
7. Юков М. К. Звязки норм цивільного и цивільно процесуального права // – Калинин: 1977. – С. 66.
8. Чорна Ж. Л. Правовий захист майнових прав та інтересів малолітніх та неповнолітніх осіб. дис. канд. юрид. наук. – Львів, 2005. – С. 42, 43.
9. Бутнев В. В. До поняття механізму захисту суб'єктивних прав // Суб'єктивне право: Проблеми реалізації і захисту.

10. 336 10. Процедурний або процесуальний порядок захисту громадського права. –Цивільне право. Т. 1. / Під ред. Е. А. Суханова/ В 2-х тт. 2-е изд. – М.: «Бек». – 2000. – С. 411.

11. 336 10. Процедурний або процесуальний порядок захисту громадського права. –Цивільне право. Т. 1. / Під ред. Е. А. Суханова/ В 2-х тт. 2-е изд. – М.: «Бек». – 2000. – С. 411.

12. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав. дис. канд. юрид. наук. – Харків, 2002. – С. 52.

13. Вукот М. А. Категорії «матеріального» і «процесуального» в теорії громадського процесуального права // 1991. – С. 97.

14. Чечина Н. А. Цивільний кодекс і цивільно процесуальне законодавство // Право. – 1995. – № 4-5. – С. 73.

15. Цивільний процес : підручник /Отв. ред. Чечина Н. А., Чечот Д. М. – М.: Юрид. лит., 1968. – С. 24.

16. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав: дис. канд. юрид. наук. – Харків, 2002. – С. 58, 59.

17. Чечот Д. М. Суб'єктивне право и форми його захисту. – Л.: 1968. – С. 53;

18. Зейдер Н. Б. Судові рішення поцивільному праву. – М.: Юрид. лит., 1966. – С. 4.

19. Пункт 1 Постанови Пленуму Верховного суду України № 9 від 1 листопада 1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в цивільних справах – Харків: Одиссей, 2000. – С. 49.

20. Кузьменко С. Г. Особливості судового розгляду та вирішення справ за позовами про звільнення майна з-під арешту. – дис. канд. юрид. наук. – Харків, 2001. – С. 32.

21. Андронов І. В. Рішення суду першої інстанції в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Одеса, 2008. – С. 12-13. 22.

Курс советского гражданского процессуального права. – Т. 1. – М.: Наука, 1981. – С. 463.

22. Постанова Вищого господарського суду України у справі № 5/252 04.12.2007. Верховний суд як суб'єкт захисту прав людини на національному рівні // Вісник Верховного суду України. – 2011. – № 10 (134). – С. 7–15.

23. Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав : монографія / за заг. ред. академіків НАПрН України О.Д. Крупчана та В.В. Луця. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. – С. 394.

24. Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України